

Szachy a wychowanie; tekst: mgr Piotr Skowroński

Czym są szachy? Na czym polega ich fenomen? Najkrócej rzecz biorąc - na wszechstronności, bowiem przyczyniają się do rozwoju inteligencji człowieka. Czyż można powiedzieć więcej? To harmonijne połączenie sportu, naukowego myślenia i elementów sztuki. Na świecie istnieje aż 156 związków szachowych zrzeszonych w FIDE. Wśród dyscyplin sportowych tylko światowe związki piłki nożnej i lekkiej atletyki mogą więc współzawodniczyć z organizacjami szachowymi pod względem ilości członków.

Za kolebkę szachów większość historyków uznaje Indie. Z początku była to indyjska czaturanga, która w Persji przekształciła się w czatrang, a po jej opanowaniu przez Arabów uległa pewnym zmianom w regułach gry i stała się szatranżem. Po przeniesieniu na teren Europy otrzymała ostatecznie postać uważaną później za klasyczną.

W XI wieku gra w szachy znana była już w całej Europie Zachodniej i zaliczano ją do "siedmiu cnót rycerskich". W Polsce pojawiły się w czasach Bolesława Krzywoustego. Sprowadzili je polscy rycerze uczestniczący w krucjatach do Ziemi Świętej (w Sandomierzu odkryto szachy datowane najpóźniej na 1260 rok). Początkowo gra ta była rozrywką dla królów, cesarzy, a potem arystokracji.

Obecnie "Królewska Gra" jest dostępna wszystkim, niezależnie od płci, wieku, miejsca zamieszkania i poziomu wykształcenia. Jako dyscyplina sportowa zdobywa nieustanną popularność na całym świecie dzięki ogromnej literaturze, bardzo dużej liczbie turniejów dla amatorów i zaawansowanych, dorosłych i dzieci. Pojawienie się komputerów i Internetu także korzystnie wpłynęło na dalszy rozwój tej dyscypliny ponieważ urozmaiciło to i wzbogaciło możliwości treningu szachowego. W życiu codziennym grę tę traktujemy jako intelektualną formę rozrywki, z którą najczęściej wiąże się uczucie przyjemnie spędzanego czasu. Takie spojrzenie na szachy nie pozwala na dostrzeżenie w nich wartości wychowawczych. Jeżeli natomiast będziemy rozumieli je jako jedną z wielu dyscyplin sportu, wykorzystującą zdobycze teorii metodyki sportu, nauk społecznych i biomedycznych, wymagającą wieloletniego procesu szkolenia, z łatwością dostrzeżemy, że uprawianie szachów wzbogaca osobowość dziecka i polepsza jego przygotowanie do uczestnictwa w życiu społecznym.

GENS UNA SUMUS

"Jesteśmy jedną rodziną" - głosi dewiza Międzynarodowej Federacji Szachowej. Przy szachownicy zacierają się różnice wiekowe, często bardzo młody człowiek rywalizuje - toczy intelektualny spór - z dużo starszym partnerem. Łączy ich wspólna pasja, zainteresowanie przedmiotem rozważań i dociekań. Jest w tym pewna magia. Przez kilka godzin, w jednym miejscu i czasie, spotykają się różne pokolenia, potrafiące porozumieć się bez słów. Z pewnością mamy wówczas do czynienia z aspektem wychowawczym kształtującym postawy, wzorce zachowań i system wartości! Przygoda z szachami zaczyna się najczęściej w wieku szkolnym i może trwać do końca życia, ale tylko poprzez systematyczny udział w zajęciach szachowych, przy właściwej organizacji pracy i odpowiednio dobranych metodach i formach, odbywa się kształtowanie zdolności poznawczych i cech charakteru dziecka. Taką rolę spełniają koła zainteresowań w szkołach, w sekcjach szachowych klubów sportowych oraz innych ośrodkach kształcenia pozaszkolnego, np. domach kultury. Z podstawami gry dzieci niejednokrotnie zapoznają się już w wieku pięciu, sześciu lat. Poprzez zabawową formę zajęć coraz chętniej naśladowują figury szachowe, poznają świat baśni i legend szachowych, są autorami niezwykłych prac plastycznych. Zachęczone tematem, bardzo szybko rozwijają umiejętności gry i nikogo już nie dziwi przedszkolak odnoszący sukcesy w turnieju juniorów.

Szkolenie polega między innymi na przyswajaniu wariantów teoretycznych, co oznacza przede wszystkim ćwiczenie pamięci. Mnogość kombinacji i planów na 64. polach szachownicy zmusza zaś do logicznego myślenia, łączącego poszczególne elementy w całość. "Przestawianie w myślach figur" rozbudza zdolności twórcze, wpływa korzystnie na wyobraźnię i fantazję dziecka. Wszelkie próby bezmyślnego naśladownictwa skazane są na niepowodzenie. Dziecko więc samo kreuje wydarzenia na

szachownicy i ponosi za nie odpowiedzialność! Główną umiejętnością w szachach jest zdolność zreasumowania każdej pozycji w sposób dynamiczny, w kategoriach najważniejszych jej elementów. Cała szachownica zostaje ukształtowana w przestrzenno-czasową postać, czyli wzorzec. Towarzyszy temu rozwój wyobraźni wzrokowej i koncentracji. Szachowe dzieci nie mają kłopotów w nauce, szybciej i efektywniej przyswajają wiedzę, są z reguły dobrymi uczniami. Posiadają też niezbędną umiejętność racjonalnego wykorzystywania czasu. Skoro w pięć czy dziesięć minut można rozegrać całą partię, to w tym okresie można też rozwiązać zadanie matematyczne. Każdy ruch na szachownicy jest podjęciem decyzji - zazwyczaj szybkiej, niejednokrotnie opartej na racjonalnych przesłankach; na sytuacji, która powstała na 64. białych i czarnych polach. Tym samym młody szachista uczy się ponoszenia odpowiedzialności za swoje decyzje - posunięcia (wszak jeden nieodpowiedzialny ruch może spowodować przegranie partii). Jednocześnie zmuszony jest do obiektywizmu. Tylko obiektywna ocena pozycji na szachownicy pozwoli na wybranie właściwego ruchu. Zbyt emocjonalne podejście do gry, przecenianie własnych możliwości, karci ucznia porażkami.

Szachy to życie

"Szachy są podobne do życia" - twierdzą wybitni szachiści i nie sposób z nimi polemizować! Można śmiało stwierdzić, iż królewska gra jest odbiciem wielu życiowych procesów, np. przewidywania, planowania, realizacji tych planów w określonym czasie, podejmowania decyzji, pokonywania problemów i przeciwności losu. Umiejętność radzenia sobie ze stresem jest ważnym elementem bez względu na wiek. Dzieci, mające styczność z szachami, inaczej podchodzą do porażek! Zazwyczaj po nich starają się rozwiązać określony problem, znaleźć przyczynę porażki i czynią to aż do skutku. Ich rówieśnicy natomiast bądź rezygnują z wykonania zadania, bądź też obniżają sobie skalę trudności. Aspekty wychowawcze można tutaj rozpatrywać w kategoriach kary i nagrody. Czymże bowiem innym, jak nie karą dla dziecka, jest przegrana, w dodatku wymierzona natychmiast i adekwatnie do czynu? To samo można powiedzieć o nagrodzie, jaką bez wątpienia jest dla młodego człowieka zwycięstwo odniesione siłą własnego umysłu, gdzie konsekwencja i wytrwałość w działaniu przynoszą określone korzyści. Nie sposób odmówić także szachom wartości wychowawczych, typowych dla całego sportu, a jednocześnie uniwersalnych w życiu. Zasady "fair play" w sporcie przekładają się na postawy moralne w życiu. Charakteryzują się brakiem przemocy, poszanowaniem dla samego siebie i innych, poczuciem godności i sprawiedliwości. Czyż nie najpiękniejszym momentem jest chwila, kiedy po zakończeniu partii młodzi zawodnicy podają sobie ręce i dziękują za grę? Wyrażają przez to szacunek i uznanie dla przeciwnika, niezależnie od tego, czy został zwycięzcą czy pokonanym. Przejawiają skromność w przypadku zwycięstwa i spokój w momencie porażki oraz posiadają pełną świadomość, że przeciwnik w grze jest często kolegą, przyjacielem na co dzień.

Szkolenie w szachach, podobnie jak w innych dyscyplinach sportowych, odbywa się w grupach. Wspólne treningi, zbiorowe przygotowania do partii, integrują uczestników grupy. Uczą się oni od najmłodszych lat kultury i zasad współżycia. Powstają więzi koleżeńskie między poszczególnymi zawodnikami. W rozgrywkach drużynowych odpowiedzialność za siebie przenosi się na innych. Dobro drużyny utożsamiane z jej wynikami, powoduje że partie cechują się zaciętością, uporem i walką do końca. Szachy więc nie tylko uczą panowania nad sobą i wytrwałości, ale kształtują ambicję i wolę zwycięstwa. Jednym z podstawowych elementów w wychowaniu człowieka jest ponadto dbałość o harmonijny rozwój psychiczny jak i fizyczno-organiczny. Trudno bowiem bez nadzwyczajnego wysiłku być stale gotowym do pracy intelektualnej, twórczej przy osłabieniu organizmu. Jego wyczerpanie zawsze następuje przez zaniedbanie ćwiczeń ruchowych i w konsekwencji prowadzi do słabego zdrowia, złego samopoczucia, złych ocen, wyników. W tym aspekcie szachy jako sport intelektualny wymagają nie tylko znakomitej kondycji psychicznej, ale wspomagającej ją kondycji fizycznej. Ważnym psychologicznym elementem w sporcie jest również prestiż młodego zawodnika. Przynależność do klubu szachowego nobilituje w oczach rówieśników i wzbudza ich podziw. Dziecko, które otrzyma legitymację szachową, czuje się wyróżnione i dumne. Swoistą oznaką prestiżu każdego szachisty jest posiadana przez niego kategoria. Już od najmłodszych lat każdy zawodnik patrzy z szacunkiem i uznaniem na każdego, kto ma kilkadziesiąt punktów rankingowych więcej. Największym jednak uznaniem wśród rówieśników cieszą się zwycięzcy otrzymujący medale, puchary, dyplomy i atrakcyjne nagrody.

W obliczu mediów

Rywalizacja - przede wszystkim na poziomie mistrzostw Polski, Europy, świata w kategoriach wiekowych: do 10, 12, 14, 16, 18, 20 lat - oprócz walorów czysto sportowych sprawia, że rozgrywki szachowe stają się bez wątpienia masowym widowiskiem, głównie za sprawą mediów. Imprezy tej rangi niosą w sobie ogromne przeżycia emocjonalne i fakt współuczestnictwa w czymś ważnym, niezwykłym. Rodzą uczucie zdziwienia, zachwytu, estetycznego zadowolenia, czasami rozgoryczenia i niezrozumienia. Innymi słowami: szachy jako sztuka, jako widowisko (w najlepszym znaczeniu tego słowa) pobudzają w dziecku wartości i emocje, bez wątpienia wspomagające duchowe wzbogacenie osobowości, jej wszechstronny i harmonijny rozwój. W szachy można grać wszędzie albo prawie wszędzie. Jeśli ktoś zamierza wyruszyć w daleką podróż, a nie chce rezygnować z szachów, może zaopatrzyć się w kieszonkową szachownicę magnetyczną, z której pionki nie spadają nawet na wzburzonej morzu czy ostrych zakrętach. Przy ciekawej partii szachów podróż upływa o wiele szybciej. Dodatkową rolę odgrywają w szachach wartości materialne. Dotyczy to jednak szachistów uzdolnionych, odnoszących sukcesy rangi wojewódzkiej, państwowej i międzynarodowej. Otrzymują oni honoraria, stypendia sportowe, są w różny sposób dofinansowywani w postaci sprzętu, ubioru sportowego, literatury specjalistycznej. Mają możliwość udziału w obozach i zgrupowaniach, za które ponoszą jedynie symboliczne opłaty. Zwykle odbywają się one zresztą w atrakcyjnych miejscowościach. Podróżujące szachowe dziecko poznaje nowe miasta, nowe miejsca, inne kraje - ich kulturę i obyczaje. Motywuje się do nauki języków obcych, zjednuje sobie coraz to nowych kolegów i przyjaciół. Będąc w różnych miejscach na świecie, utożsamiając się z własnym krajem i mając świadomość bycia Polakiem poprzez reprezentowanie barw narodowych, kształci w sobie świadomy patriotyzm. Szachy kształcą te cechy charakteru, które są nieodzowne do zwycięstwa nie tylko w zawodach, ale i w życiu. Nie byłoby to jednak możliwe bez udziału i pomocy rodziców oraz właściwych form i metod pracy nauczyciela, trenera, opiekuna. W interakcjach wychowawczych, a takich nie sposób uniknąć w procesie nauczania, fundamentalną kwestią jest akceptacja osoby prowadzącej zajęcia. Jego autorytet, kultura osobista, postawa moralna pozwalają osiągnąć cel. Dziecko nie tylko bowiem ceni u trenera mistrzostwo w zawodzie, lecz chce mieć do niego zaufanie; pragnie, by trener był szczery, życzliwy i wyrozumiały we współpracy z nim.

Wychowanie poprzez szachy polega, jak widać, na stopniowym zwiększaniu samodzielności zawodników. Im wyższy poziom sportowy, tym większy udział szachisty, tym większa rola samowychowania. Czy można je więc uznać za proces zamknięty?